

Andrzej Wrzyszczyk

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
e-mail: andrzej.wrzyszczyk@poczta.umcs.lublin.pl

ORCID: 0000-0002-9824-4251

DOI: 10.15290/mhi.2020.19.02.24

Sądy wojskowe 1945–1955 w świetle najnowszych badań

Recenzja: M. Paszek, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach (1946–1955). Organizacja i funkcjonowanie*, Katowice – Warszawa 2019

ABSTRAKT

Problematyka badawcza, którą zainteresowała się Marta Paszek to niezwykle ważny aspekt w historii ustroju i prawa Polski Ludowej. W dotychczasowej historiografii odnoszącej się do ówczesnego sądownictwa wojskowego zdecydowanie dominują publikacje omawiające procesy urągające wszelkim zasadom praworządnej procedury. Optyką tych prac (zupełnie słuszną) jest przedstawianie martyrologii podsądnych, przytaczanie drakońskich wyroków, losów osób skazanych. W monografii Marty Paszek uwzględnione zostały oczywiście te kwestie, ale Autorka znacznie rozszerzyła zakres swoich badań, co należy uznać za właściwy kierunek. W artykule recenzyjnym podjęto próbę omówienia struktury monografii, oceny wykorzystanych źródeł, analizy wartości i adekwatności treści poszczególnych rozdziałów, a także zmian w stosunku do bronionej w maju 2018 r. rozprawy doktorskiej. Ocenie poddano również zasadność podjęcia tematyki analizy działalności Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach oraz potrzebę publikacji tejże monografii pod kątem kierunku rozwoju nauk historyczno-prawnych oraz należytego wyczerpania tematu przez autorkę. Zauważono również oceny innych podmiotów, takich jak pozostali recenzenci, Rada Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach czy Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.

ABSTRACT**Military courts 1945–1955 in the light of the latest research**

Review: M. Paszek, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach (1946–1955). Organizacja i funkcjonowanie [Military District Court in Katowice (1946–1955). Organization and functioning]*, Katowice – Warszawa 2019

The research issues which Marta Paszek is interested in are an extremely important aspect in the history of the system and law of the People's Republic of Poland. The historiography to date relating to the military judiciary at that time is definitely dominated by publications discussing trials that bore all the rules of lawful procedure. The viewpoint of these works is (quite rightly so) to present the martyrdom of the defendants, to quote draconian sentences and the fate of the convicted. Marta Paszek's monograph of course takes these issues into account, but the author has significantly expanded the scope of her research, which should be considered the right direction. The review article is an attempt to discuss the structure of the monograph, to evaluate the sources used, to analyse the value and appropriateness of the content of individual chapters, as well as changes to the doctoral dissertation defended in May 2018. It also assesses the legitimacy of undertaking the subject of analysis of the activities of the Military District Court in Katowice and the need to publish the same monograph in terms of the needs of historical and legal sciences and the proper exhaustion of the subject by the author.

Słowa kluczowe: sądownictwo wojskowe, sędziowie, obsada kadrowa, wojskowe postępowanie karne

Key words: military judiciary, judges, staffing, military criminal proceedings

Recenzowana monografia stanowi kontynuację prac badawczych Pani Doktor Marty Paszek. Podstawę merytoryczną tej publikacji stanowi jej rozprawa doktorska¹. Brałem udział w przewodzie doktorskim Autorki w charakterze recenzenta. Moja opinia zawierała wysoką ocenę dysertacji, a także postulat jej

¹ M. Paszek, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach (1946–1955). Organizacja i funkcjonowanie*, Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dr. hab. Adama Lityńskiego, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Prawa i Administracji, Katowice 2017 (wydruk komputerowy tej dysertacji jest dostępny także w bibliotece Katedry Historii Państwa i Prawa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie).

publikacji w formie monografii. W trakcie publicznej obrony rozprawy doktorskiej złożyłem także wnioski o wyróżnienie tej pracy. Chciałbym podkreślić, że identyczne stanowisko zajął recenzent Pan Profesor Piotr Fiedorczyk². Z satysfakcją mogę stwierdzić, że nasze postulaty i wnioski zostały zrealizowane w stosunkowo krótkim czasie. Rozprawa doktorska Pani Doktor Marty Paszek została wyróżniona uchwałą Rady Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach z dnia 29 maja 2019 r. Dysertacja ta uzyskała także pierwszą nagrodę za najlepsze prace doktorskie z zakresu nauk prawnych w roku 2019 w konkursie organizowanym przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. W tym samym roku ukazała się książka będąca przedmiotem niniejszej recenzji.

Pragnę zwrócić uwagę, że duża część recenzowanej monografii stanowi przytoczenie rozważań autorki z dysertacji, ale z uznaniem znajduję poszerzenie treści o nowe elementy. Cieszy mnie też, że Pani Doktor Marta Paszek uwzględniła (prawie wszystkie) uwagi recenzentów z przewodu doktorskiego. Jestem zwolennikiem publikowania monografii powstałych na kanwie prac doktorskich. Świadczy to, że promotorzy tych rozpraw i sami doktoranci biorą pełną odpowiedzialność za jakość prezentowanych badań naukowych. Poszerza to możliwości otwartej dyskusji, zmniejsza zagrożenia „koleżeńskich” recenzji i „automatycznych” uchwał organów koleżeńskich wyższych uczelni.

W niniejszej recenzji będę sięgał do moich ustaleń, przemyśleń i ocen zawartych w opinii przedstawionej przeze mnie w przewodzie doktorskim Autorki zakończonym w 2018 r. Niektóre fragmenty będę przytaczał *in extenso*. Szczególną uwagę zwrócę jednak na zmiany, których dokonała w treści i strukturze pracy przed oddaniem jej do druku. Już w tym miejscu podkreślę staranne opracowanie nowych dodatkowych elementów technicznych niezbędnych dla wartościowych publikacji monograficznych: wykazu osób, wykazu miejscowości. Nowością i oczywiście dużą zaletą jest też zamieszczenie noty bibliograficznej oraz dwóch aneksów. Jeden z nich zawiera obsadę personalną Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach, a drugi biogramy sędziów tego sądu.

Problematyka badawcza, którą zainteresowała się Marta Paszek to niezwykle ważny aspekt w historii ustroju i prawa Polski Ludowej. Działalność represyjna organów państwa komunistycznego w latach 40. i 50. XX w. została w ciągu ostatnich lat znacznie bardziej przybliżona dzięki licznym publikacjom odnoszącym się do funkcjonowania struktur wchodzących w skład resortów: bezpieczeństwa publicznego, spraw wewnętrznych, obrony narodowej. Szczególnie złowrogą rolę odgrywały w tym systemie organy, które w swej nazwie

² Publiczna obrona pracy doktorskiej Pani Mgr Marty Paszek odbyła się 7 maja 2018 r. w sali posiedzeń Rady Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Komisji powołanej do przeprowadzenia przewodu doktorskiego przewodniczył Dziekan Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach Pan Prof. dr hab. Czesław Martysz.

zawierały słowo „sąd”, gdyż wydawało się, że podsądni mogą liczyć na sprawiedliwe procesy przed nimi. Natomiast w rzeczywistości sądy te wielokrotnie naruszały fundamentalne standardy postępowania karnego kształtowane w większości cywilizowanych państw od końca XVIII wieku przez całe XIX stulecie.

W dotychczasowej historiografii zdecydowanie dominują publikacje omawiające procesy urągające wszelkim zasadom praworządnej procedury. Optyką tych prac (zupełnie słuszną) jest przedstawianie martyrologii podsądnych, przytaczanie drakońskich wyroków, losów osób skazanych. W monografii Pani Marty Paszek uwzględnione zostały oczywiście te kwestie, ale autorka znacznie rozszerzyła zakres swoich badań; uważam, że to właściwy kierunek. Wróć do tego wątku w dalszej części niniejszej recenzji. Z zadowoleniem dostrzegam inne badania naukowe o podobnych tendencjach w najnowszych opracowaniach historyczno-prawnych. Przykładem może być rozprawa doktorska Pani Magister Heleny Kowalskiej.³ Dysertacja ta ukazała się drukiem w 2017 r.: H. Kowalska, *Sądownictwo w Marynarce Wojennej w latach 1945–1955*, Gdańsk – Warszawa 2017. Przywołać należy także monografię R. Ptaszyńskiego: R. Ptaszyński, *Wojskowy Sąd Rejonowy i Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Szczecinie w latach 1946–1955*, Szczecin 2016.

Maksymalnie szeroka analiza struktury, organizacji, obsady kadrowej, funkcjonowania sądownictwa wojskowego i prokuratury wojskowej (także Marynarki Wojennej) w pierwszych kilkunastu latach Polski Ludowej to tematyka niezwykle ważna dla najnowszej historii naszego kraju. Mam tu na myśli wiele bardzo skomplikowanych wątków naukowych (przede wszystkim historyczno-prawnych, ale także politologicznych, socjologicznych, narodowościowych, wyznaniowych). Nie mniej istotne wydaje się praktyczne znaczenie tych badań. Jest duża szansa, że żyją jeszcze bezpośredni uczestnicy postępowań prowadzonych w prokuraturach wojskowych i przed sądami wojskowymi, którzy nie ujawnili dotąd swej wiedzy o przebiegu tych postępowań (sędziowie, prokuratorzy, pracownicy administracyjni tych organów, adwokaci, świadkowie). Kontynuowanie tych dociekań i rozszerzanie naszej wiedzy w tym zakresie może mieć szczególnie doniosłe skutki dla podsądnych (których w zdecydowanej większości można uznać, moim zdaniem, za ofiary systemu totalitarnego) oraz ich rodzin.

Chciałbym podkreślić, że jestem pod wrażeniem realizacji szeroko zakrojonego programu naukowego omawiającego dzieje ustroju i prawa Polski Ludowej i Związku Sowieckiego realizowanego w katowickim i białostockim ośrodku

³ H. Kowalska, *Sąd Marynarki Wojennej w Gdyni w latach 1945–1955*, Katedra Powszechnej Historii Państwa i Prawa, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego, promotor: prof. zw. dr hab. Tadeusz Maciejewski, Gdańsk 2013 (wydruk komputerowy tej dysertacji jest dostępny także w bibliotece Katedry Historii Państwa i Prawa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie). Uczestniczyłem w przewodzie doktorskim Pani Magister Heleny Kowalskiej w charakterze recenzenta. Publiczna obrona rozprawy odbyła się na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego 24 marca 2014 r.

historyczno-prawnym. Zaowocował on licznymi stopniami naukowymi i cennymi publikacjami. W opiniach historyków i prawników zajmujących się tą problematyką jest to dorobek szkoły naukowej Profesora Adama Lityńskiego. W sposób szczególnie pozytywny postrzegam także rolę Instytutu Pamięci Narodowej. Trudno przecenić znaczenie opracowań dotyczących tego tematu, które powstały pod egidą IPN. Nie wypada przemilczeć, że przywoływane wyżej trzy monografie zostały wydane właśnie przez: Instytut Pamięci Narodowej – Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

Przechodząc do oceny konstrukcji monografii wypada mi stwierdzić, że Autorka częściowo uwzględniła moje uwagi odnoszące się do struktury rozprawy doktorskiej. Utrzymała wprawdzie rezygnację z tradycyjnego podziału rozprawy na rozdziały oznaczone cyframi rzymskimi i pozostawiła niezmienny system numerowania cyframi arabskimi, ale uporządkowała to w sposób całkowicie klarowny. Liczby zostały przydzielone tylko rozdziałom o charakterze merytorycznym (od 1 do 6). Za istotne i cenne uważam uzupełnienie rozdziału 2 o punkt 2. *Podsądność i właściwość Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach*. Pozostałe części recenzowanego opracowania nie mają przyporządkowanych numerów. Są to następujące fragmenty: Wstęp, Zakończenie, Aneks – Obsada personalna WSR w Katowicach, Aneks – Biogramy sędziów WSR w Katowicach, Wykaz skrótów, Bibliografia, Nota bibliograficzna, Wykaz osób, Wykaz miejscowości.

We wstępie Marta Paszek określiła w sposób właściwy cel pracy. Jak wspomniano, krótko scharakteryzowała zakres merytoryczny poszczególnych rozdziałów. Na bardzo wysoką ocenę zasługuje rzetelne i drobiazgowo omówienie naukowej literatury przedmiotu. Czytelnik dowiadyuje się, czy przywoływane pozycje mają charakter syntezy, czy analizy; które z nich mają cechy tylko przyczynkarskie. Autorka wyraźnie wskazuje na ich zróżnicowaną wiarygodność ze względu na datę ich publikacji (do 1956, w latach 1956–1989, po 1989 r.). Równie solidna jest prezentacja bazy źródłowej. Szczegółowa charakterystyka źródeł i literatury naukowej w znaczący sposób ułatwia czytelnikom percepcję merytorycznej treści dalszych rozważań. W porównaniu z dysertacją, wstęp do monografii został w pewnym zakresie zmieniony. Poprawiono drobne usterki (s. 20), wprowadzono niewielkie uzupełnienia dotyczące literatury naukowej (s. 17) i źródeł archiwalnych, (s. 21–22), scharakteryzowano zastosowane w pracy metody badawcze (s. 21). Dla wyeliminowania wszelkich nieścisłości Marta Paszek odniosła się też do zmiany nazwy miasta Katowice na Stalinogród, która obowiązywała w latach 1953–1956. Przemianowanie to spowodowało wprowadzenie nowej oficjalnej nazwy sądu: Wojskowy Sąd Rejonowy w Stalinogrodzie, która egzystowała w latach 1953–1955 (do likwidacji tego organu). Autorka zdecydowała się poinformować o tym czytelników, ale w treści monografii konsekwentnie używa tylko nazwy Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach. Decyzję tę uważam za w pełni zasadną.

W rozdziale pierwszym, który ma charakter wprowadzający, Marta Paszek omówiła usytuowanie sądownictwa wojskowego w realiach tworzącego się systemu ustrojowego Polski u boku Związku Sowieckiego do 1955 r. Słusznie szczególną uwagę poświęciła powołaniu wojskowych sądów rejonowych (bez legalnych podstaw prawnych) oraz przypisanym im zadaniom. Wywody te stanowią niezbędną podstawę dla zrozumienia uwarunkowań prawnych i faktycznych, w których funkcjonował będący głównym przedmiotem dysertacji Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach. Warto podkreślić, że od czasu przygotowywania rozprawy doktorskiej autorka w trakcie dalszych prac badawczych zrewidowała swoje ustalenia na temat kształtowania struktury sądownictwa wojskowego i prokuratury wojskowej w pierwszych latach Polski Ludowej w latach 1944–1947. Przedstawiła te modyfikacje na s. 30-33 monografii. W porównaniu z dysertacją wprowadziła też drobne korekty techniczne (s. 29, 35), stylistyczne (s. 47), literowe (s. 29, s. 38).

Rozdział drugi (*Organizacja Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach*) odnosi się niewątpliwie do właściwej treści pracy. Marta Paszek scharakteryzowała tu powstanie WSR w Katowicach, jego właściwość, kwestie administracyjne i kancelaryjne dotyczące kilku lat jego funkcjonowania. Wyjaśniła usytuowanie tego sądu jako jednostki wojskowej w Ludowym Wojsku Polskim. Zajęła się także wpływem Najwyższego Sądu Wojskowego na wojskowe sądy rejonowe oraz nadzorem Departamentu Służby Sprawiedliwości Ministerstwa Obrony Narodowej i Zarządu Sądownictwa Wojskowego. W porównaniu z rozprawą doktorską zdecydowała się na dodanie drobnych uzupełnień o charakterze merytorycznym i technicznym (s. 51, 56), usunęła też pewne fragmenty dysertacji (s. 53-56 pracy doktorskiej). Najważniejszą zmianą (co wspomniano wyżej) jest dodanie punktu 2 *Podsądność i właściwość Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach*. Autorka dokonała tu istotnej rekapitulacji swoich ustaleń na temat osób i spraw podlegających kognicji sądu. Omówiła też jego właściwość miejscową. Rozważania zostały oparte na analizie aktów normatywnych oraz źródeł archiwalnych. Warto podkreślić, że sięgnęła też do opinii uczonych zajmujących się tą problematyką.

W następnych rozdziałach oraz w zakończeniu modyfikacje tekstu w porównaniu z treścią dysertacji są minimalne. Mają one charakter stylistyczny, bądź wynikają z wymogów korekty redakcyjnej (Rozdział 3 – s. 159, 180; Rozdział 5 – s. 246, 277, 286; Rozdział 6 – s. 322, Zakończenie – s. 336). Moje poprzednie uwagi odnoszące się do rozważań autorki zawartych w tych fragmentach monografii podtrzymuję więc w niezmienionej postaci.

Najobszerniejszy jest rozdział trzeci (93 strony). Marta Paszek w największym stopniu sięgnęła tu do dorobku nauk socjologicznych i politologicznych. Uwzględniła wyniki badań nad przynależnością narodowościową i wyznaniową

społeczeństwa Polski Ludowej po zakończeniu II wojny światowej. Na tej podstawie scharakteryzowała obsadę personalną Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach. Skoncentrowała się na zasadach doboru kadr, biorąc pod uwagę wykształcenie, doświadczenie zawodowe, miejsce urodzenia bądź zamieszkania, pochodzenie społeczne, wiek, narodowość, obywatelstwo. i wskazała na praktykę awansowania w wojsku, fluktuację kadr, przynależność partyjną i organizacyjną. Solidne i bardzo interesujące są rozważania na temat zaangażowania sędziów w działalność polityczną. Autorka uwzględniła ich przynależność partyjną i organizacyjną, odniosła się do zakresu merytorycznego obowiązkowych szkoleń, którym podlegali. Podjęła próbę ustalenia motywacji, którymi kierowali się sędziowie, rozpatrzenia powiązania apolityczności sędziów z zasadą niezawisłości sędziowskiej. Prześledziła życiorysy sędziów Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach po likwidacji tego sądu w 1955 r.

W rozdziale czwartym Marta Paszek przybliżyła czytelnikom ówczesne realia wynikające z roli partii komunistycznej, aparatu bezpieczeństwa i struktur wojskowych. Omawia instytucjonalne kontakty władz sądu z organami Polskiej Partii Robotniczej, a potem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Sięga też do reguł współdziałania sądu z Wojskową Prokuraturą Rejonową w Katowicach oraz do relacji łączących sąd z Wojewódzkim Urzędem Bezpieczeństwa Publicznego w Katowicach. Znalazła dowody na inwigilację sędziów Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach przez Informację Wojskową.

W bardzo obszernym rozdziale piątym (73 strony) Autorka przedstawia praktykę funkcjonowania sądu. Potraktowała tę problematykę wieloaspektowo. Zajęła się statystyką orzecznictwa, przeanalizowała obsadę składów orzekających, przytoczyła opinie ówczesnych przełożonych na temat zgodności tego orzecznictwa z obowiązującą aktualnie polityką partii rządzącej, odniosła się do procedury ułaskawiania. Zaletą jest niewątpliwie obiektywna ocena aktywności obrońców, którzy reprezentowali oskarżonych w postępowaniach przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Katowicach. Skrupulatna i drobiazgowo analiza źródeł archiwalnych pozwoliła Marcie Paszek na juredyczną ocenę języka prawniczego używanego przez sędziów na rozprawach i w uzasadnieniach do orzeczeń. Jeszcze bardziej szczegółowe są rozważania na temat zachowania członków składów orzekających w trakcie rozpraw (punktualność, podnoszenie głosu, ziewanie). Trzeba docenić ten fragment pracy. Autorka dostrzegła tu i wyeksponowała bardzo istotny problem kultury i powagi w trakcie wszelkich czynności dokonywanych przed obliczem sądu. Warto spojrzeć na tę kwestię z punktu widzenia podsądnych. W realiach polskich po zakończeniu II wojny światowej mogli oni oczekiwać na profesjonalną, dogłębną refleksję uwzględniającą skomplikowane i ciągle płynne stosunki społeczno-polityczne i prawne. Atmosfera panująca na rozprawach przed Wojskowym Sądem Rejonowym

w Katowicach często przeczyła powadze wymiaru sprawiedliwości. W mojej ocenie należy kontynuować prace naukowe rozszerzające i pogłębiające ten nurt badawczy (w różnych epokach i w różnorodnych systemach prawnych). Elementem związanym z tą problematyką były niewątpliwie rozprawy pokazowe. Były one przeprowadzane w wybranych dużych salach, z udziałem szerszej, ale starannie wyselekcjonowanej publiczności. Obszerne sprawozdania z tych posiedzeń przedstawiały opinii publicznej państwowe środki masowego przekazu (prasa, a niekiedy także telewizja lub kroniki filmowe wyświetlane w trakcie seansów kinowych). Rozdział piąty zamyka relacja o okolicznościach likwidacji Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach.

Rozdziałowi szóstemu Marta Paszek nadała tytuł *Odpowiedzialność sędziów Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach za zbrodnie sądowe*. Treść tego fragmentu dysertacji nie do końca, moim zdaniem, oddaje tę nazwę. Autorka potraktowała tę problematykę znacznie szerzej i głębiej. Omówiła pierwsze próby rozliczania nadużyć i przestępstw w działalności organów bezpieczeństwa, prokuratury i sądownictwa zarówno w pionie wojskowym, jak i cywilnym po 1956 r. Odniosła się też do późniejszych inicjatyw zmierzających do tego celu sięgając aż do czasów współczesnych. Podkreślić jednak należy, że rozważania te w bardzo niewielkim stopniu związane są z wiodącym tematem, czyli oceną orzecznictwa Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach. Powoływanie się na praktykę działania tego sądu ma w tym rozdziale charakter incydentalny.

W *Zakończeniu* Marta Paszek podsumowała swoje ustalenia. Wypunktowała najważniejsze nadużycia, niedociągnięcia oraz mankamenty w praktyce orzeczniczej Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach i dokonała ich oceny. Wskazała na rażące naruszenia zasad obowiązujących w nowoczesnym prawodawstwie w zakresie prawa karnego materialnego i procedury karnej. Muszę jednak przyznać, że ta część rozprawy budzi we mnie pewien niedosyt. Autorka nie uwzględniła tu moich sugestii zawartych w recenzji dysertacji doktorskiej odnośnie do rozszerzenia i pogłębienia tego podsumowania. W omówionych wyżej rozdziałach merytorycznych odnalazłem wiele nowych faktów, które nie były dotąd prezentowane w literaturze naukowej, zaobserwowałem nowatorskie ujęcie wykraczające poza granice nauk historyczno-prawnych. Uważam więc, że należałoby w tym miejscu dokonać bardziej dogłębnej rekapitulacji (nawet kosztem pewnych powtórzeń).

Monografia oparta została na bardzo szerokiej bazie źródłowej. Autorka przeszła w sposób niezwykle skrupulatny akty normatywne, które miały istotny wpływ na funkcjonowanie sądownictwa wojskowego Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1955 (Ludowe Wojsko Polskie to nazwa nieoficjalna, używana od 1943 r. do końca Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w 1989 r.). Kluczowe znaczenie mają oczywiście akty z lat 1944–1955, czyli z okresu faktycz-

nej działalności tego sądownictwa. Jest wśród nich Konstytucja PRL z 1952 r., 9 ustaw, 22 dekrety, 3 rozporządzenia, 1 zarządzenie i 1 konwencja. Uzupełnieniem jest 5 aktów prawnych sprzed II wojny światowej oraz 8 aktów z lat 1956–1998. W sumie lista ta obejmuje więc 50 pozycji. Uszeregowano je w sposób całkowicie przejrzysty, dzięki zastosowaniu kryterium chronologicznego. Warto podkreślić, że w stosunku do wykazu aktów prawnych zamieszczonego w rozprawie doktorskiej dodano pięć nowych pozycji.

Na najwyższe uznanie zasługuje, moim zdaniem, wykorzystanie źródeł archiwalnych. Trudno przecenić profesjonalizm uwidaczniający się w dbałości o dotarcie do wszelkich akt mających jakikolwiek związek z problematyką monografii. Opracowanie tych materiałów świadczy o ekstraordynaryjnej rzetelności Doktorantki wynikającej niewątpliwie z jej pasji naukowej, ale także z bieżącej pracy zawodowej w Instytucie Pamięci Narodowej. Najistotniejsza dla całej rozprawy była kwerenda w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Katowicach i wykorzystanie fundamentalnych dla tematyki dysertacji zespołów: Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach i Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach, ale cenne było też sięgnięcie do innych archiwaliów (m.in. zespołu Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Katowicach). Trzeba podkreślić, że autorka spenetrowała też zasoby innych archiwów wchodzących w skład struktur Instytutu Pamięci Narodowej: centralnej jednostki w Warszawie oraz oddziałów terenowych w Bydgoszczy, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Wrocławiu. W pracy wykorzystane zostały także źródła pochodzące z innych archiwów warszawskich (Archiwum Akt Nowych, Centralne Archiwum Wojskowe) oraz Archiwum Państwowego w Katowicach. W sumie jest to 10 archiwów i kilkadziesiąt zespołów archiwalnych. Biorąc pod uwagę fakt, że monografia dotyczy kilkuletnich zaledwie dziejów jednego tylko sądu jest to staranność wyjątkowa i godna podziwu. W porównaniu z dysertacją archiwalna baza źródłowa rozszerzona została o zespół Wojskowy Sąd Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego w Warszawie przechowywany w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie.

Pani Marta Paszek sięgnęła do bardzo licznej literatury naukowej i zamieściła ją w punkcie III bibliografii zatytułowanym: Źródła drukowane i opracowania. Wątpliwości co do połączenia w jednym fragmencie bibliografii artykułów naukowych i monografii z opracowaniami źródłowymi wyraziłem w recenzji rozprawy doktorskiej. Autorka nie uwzględniła moich sugestii, ale szanuję jej decyzję. Liczba wymienionych tu pozycji (546) jest imponująca. Nie znajduję żadnego istotnego opracowania, które zostałoby tu pominięte. Warto dodać, że w porównaniu z dysertacją lista publikacji w tym punkcie bibliografii została poszerzona o kilkanaście pozycji (m.in. prace J. Czapskiej, J. Kajetanowicza, H. Kowalskiej, G. Ławnikowicza, B. Padło, A. Lityńskiego, T. Szczygła, kilka opracowań źródłowych). Novum stanowi także wskazanie czytelnikowi

możliwości sięgnięcia do źródeł audiowizualnych. Na szczególną uwagę zasługuje nota bibliograficzna. Marta Paszek wskazała w niej, które fragmenty niniejszej monografii wykorzystała w artykułach opublikowanych wcześniej w czasopismach historyczno-prawnych. Świadczy to o najwyższym poziomie rzetelności naukowej.

Jak wyżej wspomniałem, Autorka uzupełniła treść rozprawy o nowe ważne elementy charakterystyczne dla monografii. Na pierwszym miejscu zamieściła aneks – Obsada personalna WSR w Katowicach. Prześledziła fluktuację kadry sędziowskiej (sędziowie i asesory) tego sądu, przyporządkowała konkretne osoby do poszczególnych lat, kiedy ten organ funkcjonował. Czytelnik zauważa dzięki temu, że w latach 40. XX w. obsada personalna Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach oscylowała wokół liczby 10 stanowisk (1946 – 12, 1947 – 13, 1948 – 10, 1949 – 11, 1950 – 9). Od początku lat 50. liczba ta zaczyna sukcesywnie spadać (1951 – 8, 1952 – 6, 1953 – 7, 1954 – 5, 1955 – 5). Kontynuacją jest aneks – Biogramy sędziów WSR w Katowicach, który zawiera 26 pozycji. Marta Paszek skrupulatnie wyszukała i zestawiła tu różne dane na temat sędziów. Dominują informacje na temat zatrudnienia i przebiegu służby, ale odnaleźć można daty i miejsca urodzenia oraz śmierci, wykształcenie, przynależność partyjną, obywatelstwo i inne istotne fakty z ich życiorysów, udało się nawet zdobyć dwadzieścia fotografii.

Na końcu monografii zamieszczono wykaz osób i wykaz miejscowości, które zawarto na kartach opracowania. Ten ostatni fragment jest niezbyt obszerny (tylko dwie strony), ale jest to w pełni usprawiedliwione, gdyż właściwość miejscowa Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach obejmowała stosunkowo niewielkie terytorium.

Bardzo pozytywnie oceniam poziom merytoryczny rozprawy. Treść pracy jest w pełni adekwatna do tematu. Autorka niezwykle solidnie przedstawia strukturę, organizację, obsadę kadrową Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach. Posługuje się doskonałym językiem prawniczym, skrupulatnie piętnuje wszelkie nieprawidłowości urągające fundamentalnym standardom nowożytnego prawa i procesu karnego. W mojej ocenie rozważania w znacznym stopniu przekraczają granice merytoryczne. Charakterystyka WSR w Katowicach uzupełniana jest o przykłady rozstrzygnięć organów centralnych oraz bardzo liczne odniesienia do orzecznictwa innych wojskowych sądów rejonowych.

Na podkreślenie zasługuje, że Marta Paszek potrafiła właściwie oddać atmosferę polityczną panującą w pierwszych latach Polski Ludowej. Wskazuje na rolę szkoleń ideologicznych i politycznych, w trakcie których sięgano do poglądów sowieckich klasyków komunizmu (przede wszystkim Lenina i Stalina) np. w odniesieniu do dyscypliny wojskowej, zasady jednoosobowego kierownictwa, piętnowano imperializm amerykański. Akcentuje znaczenie czynników ideologicznych i politycznych przy formułowaniu ocen sędziów przez przełożonych.

Dzięki tym i innym zabiegom (np. ukazanie wpływu organów partii komunistycznej i motywacji sędziów wojskowych, którzy tym wpływom ulegali) udało się wprowadzić czytelników w specyficzny klimat towarzyszący tworzeniu w Polsce nowego ustroju po zakończeniu działań wojennych. Świadczy to bardzo dobrze o stopniu opanowania warsztatu historycznego przez Panią Martę Paszek, którego bardzo często brakuje naukowcom młodego pokolenia.

Bibliografia

- Kowalska H., *Sąd Marynarki Wojennej w Gdyni w latach 1945–1955*, Katedra Powszechnej Historii Państwa i Prawa, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego, rozprawa doktorska, promotor: prof. zw. dr hab. Tadeusz Maciejewski, Gdańsk 2013.
- Kowalska H., *Sądownictwo w Marynarce Wojennej w latach 1945–1955*, Gdańsk – Warszawa 2017.
- Paszek M., *Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach (1946–1955). Organizacja i funkcjonowanie*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Adama Lityńskiego, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Prawa i Administracji, Katowice 2017.
- Paszek M., *Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach (1946–1955). Organizacja i funkcjonowanie*, Katowice-Warszawa 2019.
- Ptaszyński R., *Wojskowy Sąd Rejonowy i Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Szczecinie w latach 1946–1955*, Szczecin 2016.

STRESZCZENIE

Sądy wojskowe 1945–1955 w świetle najnowszych badań

Recenzja: M. Paszek, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach (1946–1955). Organizacja i funkcjonowanie*, Katowice – Warszawa 2019

Recenzowana monografia stanowi kontynuację prac nad tematem rozprawy doktorskiej autorki, która została wysoko oceniona przez recenzentów, Radę Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach oraz Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. Podjęta problematyka stanowi bardzo ważną i ciekawą część historii ustroju i prawa Polski Ludowej, tym bardziej tragiczną, że myśląc co do określenia „sąd” jako możliwości uzyskania sprawiedliwego wyroku, podczas gdy nie było w tym przypadku mowy o żadnej niezawisłości od władz politycznych i bezstronności. We wstępie prawidłowo wyłożono cel pracy, a także wyczerpująco omówiono wykorzystaną literaturę i ustalono nazewnictwo związane ze zmianą nazwy miejscowości

(Katowice–Stalinogród). Rozdział pierwszy opisuje funkcjonowanie sądownictwa wojskowego w wymiarze sprawiedliwości Polski Ludowej. Drugi odnosi się do samej organizacji Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach, kwestii administracyjnych i kancelaryjnych oraz wpływu innych instytucji i sądów na jego działanie. W rozdziale trzecim poruszono kwestie personalne, poddano szerokiej analizie dobór kadr pod kątem takich elementów, jak przynależność narodowościowa czy wyznaniowa, wykształcenie, przynależność partyjna. Rozdział czwarty koncentruje się na relacji struktur sądu z organami Polskiej Partii Robotniczej, a następnie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, a także z organami bezpieczeństwa. W rozdziale piątym opisano różne aspekty orzecznictwa, w tym statystyki i przykłady atmosfery panującej na sali podczas rozpraw. Rozdział szósty stanowi opis podejmowanych prób rozliczeń i osądzeń sędziów Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach po 1956 r., sięgając aż do czasów współczesnych. W zakończeniu zamieszczono podsumowanie podjętych w pracy rozważań i przedłożono powzięte wnioski. Na uwagę i nadzwyczajną pochwałę zasługuje bardzo obszerna bibliografia, w szczególności przebadane źródła archiwalne.

SUMMARY

Military courts 1945–1955 in the light of the latest research

Review: M. Paszek, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach (1946–1955). Organizacja i funkcjonowanie [Military District Court in Katowice (1946–1955). Organization and functioning]*, Katowice – Warszawa 2019

The reviewed monograph is a continuation of work on the subject of the author's doctoral dissertation, which was highly appreciated by reviewers, the Council of the Faculty of Law and Administration of the University of Silesia in Katowice and the Institute of Justice. The subject is a very important and interesting part of the history of the system and law of the People's Republic of Poland, all the more tragic because it is misleading in regards to the term 'court' as an opportunity to obtain a fair verdict, while there was no question of any independence from political authorities and impartiality in this case. In the introduction, the aim of the work was correctly set out, and the literature used was discussed in detail and the nomenclature associated with the change of name of the city (Katowice-Stalinogród) was established. The first chapter describes the functioning of the military justice system in the People's Republic of Poland. The second refers to the very organisation of the Military District Court in Katowice, administrative and office issues, the influence of other institutions, and courts on its operation. The third chapter deals with staffing issues, and analyses the court's staff in terms of such elements as nationality or religious affiliation, education, and party affiliation. The fourth chapter focuses on the relations of the court's structures with the bodies of the Polish Workers' Party, and then the Polish United Workers' Party, as well as with the security authorities. Chapter five describes

various aspects of case law, including statistics and examples of the atmosphere prevailing in the courtroom during the hearings. The sixth chapter is a description of attempts to settle and judge judges of the Military District Court in Katowice after 1956, dating back to modern times. In conclusion, we can find a summary of the deliberations undertaken in the work and the presentation of the conclusions reached. A very extensive bibliography deserves attention and extraordinary praise, especially the examined archival sources.